

Annona Nova

2012

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Annona Nova

2012

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve



Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2013

Szakmai lektorok:

Bagi Zsolt
Dóla Mónika
Halmi Tamás
Jankovits László
Milbacher Róbert
Orbán Jolán
Pap Balázs
Pete Krisztián
Szolláth Dávid
Takáts József

A kiadvány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés
műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen nevére pályázat
keretében jelent meg.



PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS



SZÉCHENYI TERV



Felelős kiadó:
Bagi Zsolt

Szerkesztők:
Ágoston Zoltán, Görföl Balázs, Mohácsi Balázs, Németh Dániel,
Schelhammer Zsófi, Szolláth Dávid

Borítóterv:
Zsupos Norbert
A borító Gerhard Richter *Eule* című festménye részletének
felhasználásával készült.

Tördelés:
Kiss Tibor Noé

ISSN: 2061-4926
© A szerzők, 2013
© A szerkesztők, 2013
Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Görföl Balázs: Előszó	7
Schelhammer Zsófi: „Szilágyi Mihály Hagymási kezét elcsapá bokában”. Egy XVI. századi história szerkezeti kérdéseiről	11
Etlinger Mihály: Bogáti Fazakas Miklós zsoltárparafrázisai és a gyülekezeti hagyomány	23
Jaksa Csaba: A tragikum és a <i>Rozgonyiné</i> . A ballada műfaji kérdései	35
Bozsoki Petra: Átrajzolt balladahősök. Arany-balladák újraolvasása Zichy Mihály illusztrációinak tükrében	45
Kiss Georgina: Objektivitás és versfotográfia. Szöveg és kép viszonya Szabó T. Anna első köteteiben	55
Mohácsi Balázs: Egy kötetnyi versszak. Krusovszky Dénes <i>Elromlani milyen</i> című kötetéről – egy szöveghely apropóján	67
Vilmos Eszter: „Nyálás, nyúlós azúr”. A lírafordítás modern hagyományai magyar Részeg hajó-fordítások tükrében	79
Branczeiz Anna: Hungarológiai széljegyzetek az <i>Erőltetett menet</i> egyik angol nyelvű fordításának margójára	93
Szakál Kata: „Pinokkió mi vagyunk!”. Carlo Collodi regényétől a XXI. századi képregényig	103
Venczeli József: Az implicit és explicit performatív mondatok jelentésazonosságáról	113
Bárdos Dániel: A reprezentációk memetikai megközelítésének védelmében	123
Kovács László: A sarthe-i reflexió (<i>Az ego transzcendenciája és A lét és a semmi</i> alapján)	137

Bogáti Fazakas Miklós zoltárparafrázisai és a gyülekezeti hagyomány

A XVI. századi magyar költészeti anyagot szinte hiánytalanul feldolgozta már az irodalomtudomány, ám Bogáti Fazakas Miklós költészete ez alól kivétel. Nehezen érthető, hogy az első magyar zoltárfordító munkássága miért maradhat periférián. Történt ugyan több kísérlet is a psalmusok kiadására,¹ de ezek ténylegesen nem oldották meg a szöveghagyomány felvetette, igen fontos problémákat. Pécsett alakult egy munkacsoport, melynek célja Bogáti műveinek alapos feldolgozása, majd egy online szinoptikus kiadás elkészítése. Tanulmányomban ennek az anyagnak csupán egy kis részével foglalkozom, és nem térek ki bizonyos problémákra Bogáti kapcsán (életrajza, krisztológiája stb.). Elsősorban filológiai szempontból vizsgálom a zoltárkorpusz gyülekezeti énekhagyományba is beszüremkedő részét. A gyülekezet tagjai ebben az esetben a szombatos és az unitárius felekezetek hívei, tehát két viszonylag zárt közeg, olykor egymástól nehezen elválasztható hagyományokkal – de zártságuk dacára igencsak szerteágazó problémákat vetnek fel a zoltárokkal kapcsolatban.

Többször felvetették már, hogy Bogáti zoltárfordításai miért nem lettek népszerűek saját felekezetében, az unitáriusoknál. Dán Róbert monográfiája Bogáti teológiájának elemzésével megnyugtatóan tisztázza a kérdést, hogy a költő-teológus az antitrinitáriusok között milyen hitvallást vallott magáénak. Mégis épp a zoltárok esetében merült föl leginkább, hogy Bogátinak köze lenne a szombatosokhoz. „Sőt talán azt is mondhatjuk, hogy Bogáti zoltárparafrázisai csak szombatos környezetben terjedtek, ott lehettek igazán

¹ BOGÁTI FAZAKAS Miklós: *Magyar zoltár, Psalterium, kit az üdőkbeli históriák értelme szerént különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetinek javára fordított* (vál., jegyz. SZABÓ Géza; s. a. r. GILICZE Gábor, SZABÓ Géza; utószó DÁN Róbert), Bp., Magyar Helikon, 1979; *Magyar Zoltár 151 verses parafrázisban, fordította BOGÁTI FAZAKAS Miklós* (szerk.: GILICZE Gábor), Bp., 2009. (<http://mek.oszk.hu/07900/07965/07965.htm>) – utolsó letöltés: 2013. március 6.

népszerűek, énekeltek.”² – írja Dán, aki jól ismerte a zsoltárfordítások kéziratos szöveghagyományát. Az idézett passzusban aztán kifejti, hogy ennek oka sokkal inkább maguk a szombatosok voltak, semmint Bogáti. Az ok, amiért mégis népszerű lehetett zsoltárkönyve a szombatosok körében az, hogy fordításaiban nem kapnak helyet azok az értelmezések, amelyek a keresztény teológia felől magyaráznak egy-egy szöveghelyet, hanem szigorúan az ószövetségi kontextusban hagyja az általa fordított szövegeket. Zsoltárai így önmagukban nem váltak szombatosná, inkább arról van szó, hogy szöveghűségüknél fogva utat nyitottak a szombatos értelmezésnek – így vált a szombatos énekhagyomány szerves részévé Bogáti 151 zsoltára.

Továbbra is kérdés azonban, mi lehetett az oka annak, hogy az unitáriusoknál – ismereteink szerint – a XVII. század elején nem terjedhetett el oly mértékben az első teljes magyar nyelvű verses zsoltárfordítás? Eddig többnyire Bogáti ideológiájában keresték a magyarázatot: Dávid Ferenchez hű hitvallása miatt menekülnie kellett Erdélyből 1582-ben.³ Ez persze igaz, ám ennek ellenére 1602-ben az Újfalvi-féle debreceni edíciójú gyülekezeti énekeskönyvben szerepel Bogáti 8. zsoltára, majd pedig az unitárius kiadásokban is szerepelnek Bogáti-zsoltárok, mind a gyülekezeti kiadásokban, mind a magánjátatosságra szánt kötetekben. Hogy a psalterium ideológiáját sem kifogásolták, bizonyítja a *Kövendi János-kódex*,⁴ ahol a „feddhetetlen” Thordai István 150 zsoltárával együtt másolják le Bogáti psalteriumát. Inkább arról lehet szó, hogy Bogáti Ószövetség-hű fordítása egyszerűen nem volt alkalmas gyülekezeti éneklésre. Az általa használt strófaszervezetek jelentős része példanélküli a XVI. században, emellett nem azt a nyelvezetet használta, amely az addigra kanonikussá vált gyülekezeti énekanyag nyelvezete volt. A *Kövendi János-kódex* ugyan tartalmazza a zsoltárokat, de semmi köze nincs a gyülekezeti énekléshez. Azokat a strófákat, melyek a templomi énekléskor zavarták az unitáriusokat, a *Kövendi János-kódex* másolója a helyükön hagyja, ugyanis ebben a kéziratban a zsoltárkönyv továbbhagyományozása a fontos, és nem az énekelhetőség.

² DÁN Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1973 (Humanizmus és reformáció 2.), 170.

³ I. m., 155.

⁴ S105/2 – Tanulmányomban STOLL Béla: *Magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*, Balassi, Bp., 2005 című kötetére hivatkozom a kéziratok kapcsán.

A nyomtatott kiadások

Az a tény, hogy Bogáti zsoltárkönyve kéziratban maradt, önmagában érdekes és a szakirodalmat is foglalkoztató tény. Hagyományosan azt a magyarázatot szokás adni e jelenségre, hogy a sajátos szemléletű, egyszersmind sajátos nyelvezetű szerző zsoltárparafrázisa az unitárius felekezetnek kevésbé, a szombatosoknak annál inkább megfeleltek, e felekezetbeli úzusa pedig olyan nagy árnyékot vetett a szöveganyagra, hogy nem kerülhetett napvilágra. A kérdés azonban e szokványos formája mellett másképpen – bizonyos értelemben árnyaltabban – is feltehető: hogyan fordulhat az elő, hogy az az Újfalvi Imre, aki 1602-es énekeskönyvének előszavában (nem mellesleg Szenci Molnár Alberthez hasonlóan) hiányolja a teljes zsoltárkönyv egységes magyar fordítását, mégis szerepeltet Bogáti-parafrázist a kötetében?

Bogáti-zsoltár először (a 8. zsoltár) 1602-ben jelent meg nyomtatásban az Újfalvi-féle énekeskönyvben, amelyet a XVII. századi protestáns gyülekezeti énekeskönyvek szinte kivétel nélkül továbbörökítenek. Ez a dátum nagyon korai, mivel megelőzi az általunk ismert első Bogáti-zsoltárt tartalmazó kézirat keletkezésének időpontját is.⁵ Ennek ellenére ezt a tényt a filológia és a modern szövegkiadások figyelmen kívül hagyják. A második áramlat az unitárius graduál-kiadásokhoz köthető, az 1602-1615 közé datált kolozsvári kiadás már tizenkét zsoltárt közöl.

A harmadik áramlat a magánajtatosságra szánt unitárius kolozsvári kiadások 1623-ból és 1700-ból. Az 1623-as kiadás csupán egy Bogáti-zsoltárt közöl: a 29. psalmust. Ezt az egyet egyébként egy 1635-ös Pécseli-féle református katekizmus is hozza, így feltételezhető a párhuzam. Az 1700-as kiadás nagyon különbözik az azt megelőzőktől: Bogáti zsoltárai közül kilenc darabot közöl, de ebből hét először jelenik meg nyomtatásban.⁶ Fontossága nem csak ebben rejlik, mivel a hét közül négynek nincsen a teljes psalteriumokon kívül kézirat forrása. A következőkben ezek közül néhány érdekes és a nyomtatott kiadások tekintetében fontos példát szeretnék bemutatni.

⁵ Szenterszébelyi Bogáthi-kódex, 1607.

⁶ 1., 4., 15., 23., 62., 146., 151.

A nyomtatványokban megjelenő problémák

A teljes (kézirat) psalteriumok szövegének átírása közben, amikor e változatokat összevettem a nyomtatásban megjelent parafrázisokkal, sajátos problémával találkoztam: a 92. zsoltár második strófája egyszerűen nem jelenik meg semelyik nyomtatott kiadásban. Persze előfordul, hogy a szedő figyelmetlenségéből tűnnek el versszakok, de a mechanikus rontáson kívül talán egyéb magyarázat is kínálkozhat a jelenségre.

A kérdéses strófa a *Péchi Simon-énekeskönyv*ben így hangzik:

*„Neked mondok dicsíretet,
mert, Uram, téged az illet,
hirdetem természetedet,
mind reggel bölcsességedet,
mind estve te jótétedet,
jeles gondviselésedet.*

*Téged nemcsak nyelvvél, számmal,
szüüből említlek nótámmal,
de minden vigasság-zajjal,
tízhúrú hegedű-szóval,
lanttal, síppal, orgonámmal,
kürttel, drombal, trombitával.*

*Szívemben mert hogy gondolom,
és szememmel széllal látom...”*

Majd ezt találjuk az 1602-es kolozsvári nyomtatott változatban:

*„Neked mondok dicsíretet,
mert téged Uram, az illet,
hirdetem természetedet,
mind reggel bölcsességedet,
mind esve te jótétedet,
jeles gondviselésedet.*

*Szívemben mert hogy gondolom,
És eszemmel széllal látom...”⁷*

⁷ A versrészletek a szerző modernizált átíratai.

Mint látható, a nyomtatott változat épp a hangszereket is említő részt vonakodik közölni.

Köztudott, hogy a reformátusok a korban a hangszerjátékot elvetették az istentiszteleten; a templomban csupán az énekszóval való dicséretet engedték meg. Már Kálvin mellőzi az orgonahasználatot:

„Nevetséges és esetlen utánozása a pápának, ha azt hisszük, hogy nemesebbé tesszük az istentiszteletet az orgona behozatalával [...] Elég az egyszerű, szívből jövő, [...] anyanyelven zengő ének.”⁸

Az unitárius prédikációkban és teológiai művekben is találkozunk ezzel az állásponttal. Dávid Ferenc, a magyarországi unitárius egyház vezéralakja írja *Rövid magyarázatában*:

„Azonképpen az Istent külömb-külobmbféle emberi játékokkal akarta tisztelni, tudniillik orgonákkal, csengetőkkel, külömb-külobmbféle hajladozással, földre borulással, térd hajtásokkal, templomokkal, kápolnákkal, oltárokkal és mindenféle bálványozással, kinek száma nincsen. Efféle hamis isteni káromlásokkal semmivé akarta tenni az igaz isteni tiszteletet és dicséretet, mely lélekben és igazságban vagon.”⁹

Enyedi György kolozsvári unitárius lelkész 1597 előtt született Kol. 3, 16-hoz fűzött prédikációjában pedig ezt írja:

„Az éneklésnek pedig ugyan közönséges hálaadásnak, imádságnak és dicséretnek kell lenni. De kicsoda könyöröghet olyan nyelven az melyet nem ért? Sőt ugyan őt az Apostol nevezetesképpen azt mondja az éneklés felől, hogy az igaz keresztyén mind nyelvével, s mind elméjével énekeljen: tehát az Apostolnak rendelése ellen cselekesznek, és csak bolondság, nevetség, hogy deákul énekelnek. Harmadik tévelygések az éneklésben, hogy sípokat, orgo-

⁸ Idézi BOGÁR JÁNOS: *Adatok az orgona történetéből*, Református egyház, 26. (1974), 235-236.

⁹ Dávid Ferenc: *Rövid magyarázat*, 1567 – RMNy 232. Pálfi Márton átirata. (http://www.unitarius.net/modules.php?name=Content&pa=print_page&pid=130) – utolsó letöltés: 2013. március 6.

nákat fúnak az templomban; mert noha az zoltár könyvében sokszor olvassuk, hogy az Istent síppal, dobbal, hegedűvel, trombitával kell dicsérni; de különb volt az, mert efféle Muzsika szerzők mellett oly dicséreteket mondtak kiket minden megértett és akárki is egyetemben énekelhetett. Egy az, hogy ez volt az Ó Törvényben, és az Új Testamentumban arról parancsolatunk nincsen, mint az szájjal való éneklés felől. Más az, hogy ők azt nem annyira az Isten tisztességére cselekszik, mint az füleknek és hallgatóknak gyönyörködtetésére. Azért, miképpen Ezechias király elrontá az ércbígyót, ki az ő idejéig megtartatott vala emlékezetre; de mikor látná az király, hogy babonáság és bálványimádás következnek belőle, elrontá, és az írás dicséré érette: szinte azonképpen mivel hogy az orgonálás, sípolás annyira ment, hogy csak testi gyönyörűségért leszen az pópások közt; és mivel hogy sokan annak hallgatásában valami szentséget is tartottak: méltán és igazan az jámbor tudós emberek kirekesztették az keresztyéni gyülekezetből, hogy innét vagy babonáság, vagy valami fertelmes indulatra való gerjedezés ne támadna, az mely dolog az pópások közt bizonytal meg vagyon. Mi azért elégedjünk meg az szájjal és szóval mondott dicséretekkal, és ekképpen magasztaljuk az mi Istenünket.”¹⁰

Azonban egy versszak elhagyása még nem teszi indokolttá, hogy a tudatos szerkesztés mellett foglaljunk állást - a nyomdász hibája tudniillik még mindig nem zárható ki. Mivel más szövegek esetében is tapasztalható azonban, hogy a hangszeres dicséretetek említése elmarad, lényegesen valószínűbb, hogy nem egyszerű figyelmetlenség, hanem tudatos elhagyás eredményezi e konzekvens szemléletű rövidüléseket. Szerencsére a nyomtatott hagyományban is megjelenő 33. zoltár is szerepeltet hangszereket:

*„Tisztességét ennek velem megadjátok,
ez nagy úrnak zengjen minden muzsikátok,
hol vagyon lantotok, hol tü citerátok,
küirt, orgona, síp, dob, hol tü kintornátok?*

¹⁰ ENYEDI György: *Conciones*, 1597 előtt – kézirat, in: Hubert Gabriella (szerk.): *Lelki énekekről régi magyarok*, (<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/eloszo/10/10.html>) – utolsó letöltés: 2013. március 6.

*Ezekkel az Urat, nosza, dicsirjétek,
szokatlan éneket, új nótát verjétek,
az Úr jó hírére szépet pengessetek,
most minden örüljön, úgy zengedeztetek!”¹¹*

A fenti, Péchi Simon-énekeskönyvből származó strófákat hiába keressük a nyomtatványokban. E zsoltár esetében már két strófa kallódott el a nyomtatott hagyományban, e két strófa tartalmilag nagyban emlékeztet az előbbi versből kimaradó versszakra. A mechanikus szövegromlás esélye, azt gondolom, ez esetekben minimális; tudatos elhagyásról van szó.

A nyomtatott hagyomány kiírtja tehát a hangszerhasználattal kapcsolatos strófákat, így őrizve meg gyülekezetének „tisztánlátását”. A kötet szerkesztés ezek szerint tudatos, sőt, alapos is, ennek azonban vannak elsőre észrevétlen következményei. Ismert, hogy Bogáti Fazakas Miklós zsoltárparafrázisaiba mindig beépít egy-egy akrosztichont (amely a zsoltár egyfajta rövid foglatát, argumentumát adja), melyet a strófa elhagyása nyilván roncsol. Az argumentatív akrosztichon csonkulása jelen esetekben a következőt eredményezi:

92:

(SZE)NTSOMBATIDOLOG(S) helyett:

(SZE)NSOMBATIDOLOG(S)

33:

ASTEREMTEOGONDVISELŐIS helyett:

ASREMTEOGONDVISELŐIS

Elsőre ugyan humorosnak tűnhet az átalakulás, de belegondolva már látjuk, hogy nem akármilyen konceptuális költői eszközt rúg fel. Nem beszélve arról, hogy a már tárgyalt teljes Bogáti-*psalteriumok*-ban az akrosztichonok tartalma (kisebb változtatásokkal ugyan) a cím alatt argumentumként jelölve is megjelennek (pl.: 92: *Szent szombati dolog*). A nyomtatott kiadások ezeket is törlik, ezáltal „butított” Bogáti-parafrázist kap kézhez az olvasó. A paratextuális elemek törlése tulajdonképpen azt eredményezi, hogy Bogáti Fazakas Miklós poétikai sajátosságai kikopnak a nyomtatott kiadásokból, ezáltal az úzusból is. Mondhatnánk így is: maga Bogáti kopik ki a parafrázisaiból. Így a XVI-XVII. században már többször tapasztalt „gyülekezeti-énekesülés” jelenségével állunk szemben: bizonyos zsoltárpara-

¹¹ Forrás: Péchi Simon-énekeskönyv, 1615 (S33) 74., a szerző modernizált átíratában

frázisok elkezdenek önálló életet élni a gyülekezet szájához igazítva, gyülekezeti ének válik bizonyos lírai alkotásokból.

Ez azonban további következményekkel jár: a különböző kéziratok előfordulásai bizonyos Bogáti-zsoltárparafrázisoknak, amelyek nem mind a százötvenegy fordítást tartalmazzák, hozhatják a már említett változásokat.

A teljes psalteriumokon túl

Bogáti-zsoltárokat tizenkilenc különböző kéziratban találhatunk elszórva. Ezek beágyazása a szöveghagyományba eléggé problematikus, mivel van, amelyik nyomtatott, van, amelyik kéziratost forrást másol. Ezekből a szöveghagyományban tizenkettőt tudunk biztosan elhelyezni, szemlátomást nyolc kézirat nyomtatványt másol, egyet pedig az unitárius nyomtatványok forrásának feltételezhetünk.

Időben az első kéziratost forrás Torockai Máté graduálja.¹² Megalapozott a sejtés,¹³ hogy ez szolgált az első unitárius nyomtatvány alapjául; Bogáti-zsoltárparafrázisok esetében négyről tudunk, amelyet közül, és az 1602-15-ös nyomtatvány átvesz. Sajnos a kézirat töredékben maradt fenn, így nem tudhatjuk, hogy a végén egy csokorban lévő Bogáti-zsoltárok folytatódta-e azzal a nyolccal, amelyek megtalálható az első unitárius nyomtatványban, de a *Torockai-graduál* énekei nagy összefüggést mutatnak vele. A tévesen 1607-32-re datált *Csonka antifonálé*¹⁴ az 1632-es *Isteni ditsíreteket* másolja. Az 1697-es *Isteni ditsíreteket*nek szépen akadnak utódai. A *Komjátszegi graduál*,¹⁵ az *Unitárius graduál*¹⁶ ugyanazt a nyolc Bogáti-zsoltárparafrázist közli, mint elődje; a *Graduale sacrum*¹⁷ is csak egyet hagy el közülük: mindegyikük 1697 utánra datált és unitárius felekezetű. Az unitárius hagyományba sorolható még az *Erdélyi graduáltöredék*,¹⁸ de pontosan nem tudjuk meghatározni (töredékességéből kifolyólag), melyik nyomtatvány utódja, csupán azt, hogy olyan Bogáti-zsoltárokat közül (33, 44),

¹² Elveszett, 1601. H31

¹³ *Régi Magyar Költők Tára XVII/4* (kiad. STOLL Béla, TARNÓC Márton, VARGA Imre), Akadémiai, Bp., 1967, 532.

¹⁴ S143

¹⁵ S137

¹⁶ S138

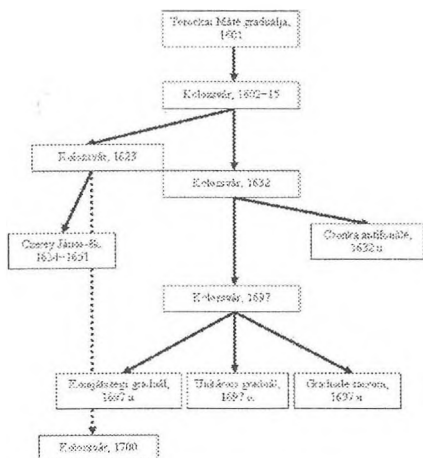
¹⁷ S140, 1699-1702

¹⁸ S144, 17. sz.

amelyek mind megtalálhatók az 1602–15, az 1632-es és az 1697-es kolozsvári nyomtatványokban, de az kitűnik ebből, hogy nem a magánájtatosságra szánt nyomtatott hagyományba ágyazódik.

A *Czerey János-énekeskönyv*¹⁹ csupán egyetlen zsoltárt közöl (a 29. psalmust), ebből arra következtethetünk, hogy ez az egyedüli fennmaradt utódja a magánájtatosságra szánt 1623-as nyomtatványnak, amely szintén csupán ezt hozza.

Az unitárius nyomtatott hagyomány és utódai tehát egy ilyen stemmát alkotnak:



Nagy a valószínűsége, hogy a *Thorday-kódex* egyetlen közölt Bogáti-zsoltára (104.) is ebből a hagyományból eredeztethető, de biztosan besorolni hiba lenne. Egyetlen nyomtatványnak lehet még köze az unitárius kiadásokhoz: a Pécseli Király Imre szerkesztésében megjelent, a keresztény felekezetek összetartását célul kitűző *Catechismus*nak 1635-ből.²⁰ Az ebben megjelent 29. Bogáti-psalmus a katekizmust megelőző összes unitárius kiadásban fellelhető, de ez a zsoltár csak az 1623-as magánájtatosságra szánt *Isteni dicsíret*ekben található meg. Pécseli több felekezettől szemezgetett énekeket kötetébe, így a kötetkompozíció alapján nehéz lenne közelebbi forrását megállapítani.

¹⁹ S55, 1634-55

²⁰ RMNy1630, Lőcse, 1635.

A másik nyomtatott hagyomány az Újfalvi Imre-féle 1602-es debreceni összprotestáns kiadással kezdődik. Ezt követi összesen huszonöt nyomtatott forrás,²¹ különböző felekezetektől, ha a már tárgyalt unitárius hagyományt nem számítjuk. Ezekben ugyanúgy csupán a 8. zsoltár parafrázisa jelenik meg. A kéziratos forrásokban is találkozhatunk ezzel a jelenséggel: a *Balogi cancionale*²² és a *Rinyaújnépi énekeskönyv*²³ is csak a legismertebb psalmust közli. Ezek konkrét elődjét nem áll módomban meghatározni, mivel a tárgyalt forrásokhoz még nem jutottam hozzá, viszont sejthető, hogy a debreceni hagyományba ágyazhatók.

A további kéziratos előfordulásoknak, amelyek valószínűleg nem a gyülekezeti hagyomány leszármazottai, mint említettem, szinte lehetetlen biztos felmenőt találni. Viszont a rendelkezésre álló *Kuun-kódex*²⁴ szöveganyaga, amely tartalmazza az első Bogáti-zsoltárparafrázist, azt mutatja, hogy a *Szenterzsébeti Bogáthi-kódex* ágán helyezkedik el: mindkettő nagyon hasonló, szinte az átirat műfajába hajló, rontott szöveget másol. Emellett még találkozzunk két psalterium-töredékkel is: a *Bogáthi-psalterium töredékével*²⁵ és a *Bogáti-zsoltárok töredékeivel*.²⁶ Ezek is minden bizonnyal a teljes psalteriumok csoportjában foglalnak helyet, így a gyülekezeti hagyomány vizsgálatában nem relevánsak.

A kéziratok, melyeket egyik hagyományba sem tudunk besorolni a következők: *Bödöni-kódex*,²⁷ *Kissolymosi Mátéfi János-énekeskönyv*,²⁸ *Árkosi János kódexe*,²⁹ *Kassai István todaléka*,³⁰ *Sebes*

21 RMNy1107/1, Debrecen, 1616; RMNy1205/1, Debrecen, 1620; RMNy1438, Lőcse, 1629; RMNy1523/1, Debrecen, 1632; RMNy1628/1, Lőcse, 1635; RMK1/698, Bártfa, 1640; RMK1/726, Lőcse, 1642; RMK1/816/2, Várad, 1648; RMK1/852/2, Várad, 1651; RMK1/890/2, Lőcse, 1654; RMK1/895/2, Várad, 1654; RMK1/898/2, Várad, 1654; RMK1/990/2, Kassa, 1662; RMK1/1155/B, Lőcse, 1673; RMK1/1175/B, Kolozsvár, 1675; RMK1/1183/2, Lőcse, 1675; RMK1/1244/2, Kolozsvár, 1680; RMK1/1384/2, Kolozsvár, 1690; RMK1/1389/1, Lőcse, 1690; RMK1/1410/1, Lőcse, 1691; RMK1/1460/1, Lőcse, 1694; RMK1/1493/B, Lőcse, 1696; RMK1/1499/2, Debrecen, 1697; RMK1/1553/2, Debrecen, 1700; RMK1/1559/A, Kolozsvár, 1700 k.

22 S82/1, 1659

23 S64/1, 18. sz.

24 S40, 1621-1647

25 S69, 17. sz. első fele

26 Elveszett, H502, S1030, 17. század

27 S30, 1615-21

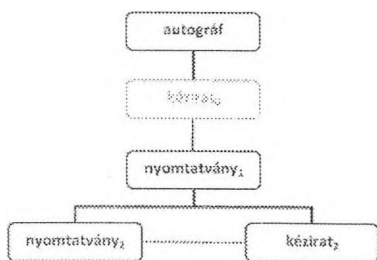
28 S34, 1616-33

29 S35, 1617-26

30 H32, S1009, 1629

agynak késő sisak,³¹ Bölöni Pálfi András zsoltáros könyve.³² A Bölöni-kódex három zsoltárt közöl, ezekből kettő megjelenik az unitárius nyomtatott hagyományban, de behoz egy újabb zsoltárt is, a 16.-at. A Kissolymosi Mátéfi János-énekeskönyv és az Árkosi János-kódex szombatos felekezetű kéziratok, három-három teljesen különböző zsoltárt közölnek, de ez betudható annak a ténynek, hogy a Bogáti-zsoltárok legnagyobb felhasználói a szombatos gyülekezetek voltak, így továbböröklődése nem meglepő. Bölöni Pálfi András zsoltároskönyve csupán a 23. zsoltárt másolja, amely nyomtatásban csak az 1700-as *Isteni ditsíretek*ben jelenik meg. Viszont kettős datáltsága miatt nem lehet beágyazni a hagyományba. Kassai István *toldalékáról* azon kívül nem sokat tudunk mondani, hogy unitárius felekezetű és csak az 50. zsoltárt közli, a *Sebes agynak késő sisak* pedig világi tematikájú kézirat, így meglepő, miért kap benne helyet a 151. psalmus. Ez a zsoltár a psalteriumokon és ezen kívül csak egyszer tűnik fel: az 1700-as unitárius nyomtatványban. Mindenesetre az láthatjuk, hogy a gyülekezeti hagyomány mennyire szerteágazó, a legtöbb kézirat forrásunk nyomtatványokat másol.

A rendelkezésre álló forrásokat vizsgálva (*Csonka antifonálé, Komjászei graduál*) egyértelműbb a helyzet: a nyomtatványokat hibáikkal együtt másolják tovább. A már tárgyalt 92. zsoltárt például ugyancsak közli a *Csonka antifonálé*, szintén elhagyva a hangszereket tartalmazó versszakot. És e példa által szembetűnően látszik, hogy a kézirat hagyomány kettévál, és az egyik része „gyülekezeti-énekesül”. Pap Balázs forrástipológiája szerint kézirat₀ és kézirat₂ típusokról van itt szó.³³



³¹ S51, 1630 u.

³² S126, 1693, 1756

³³ PAP Balázs: *Históriák és Énekek*, 2011 – kéziratban (Az idézett disszertáció mélyrehatóan foglalkozik a korabeli gyülekezeti énekekkel és Bogáti Fazakas Miklós szöveg-hagyományával.)

Itt szeretném felhívni a figyelmet a Pap Balázs által már jelzett problémára,³⁴ miszerint a filológia szempontjából privilégiumot élveznek a kéziratok, a nyomtatott szövegek mögéjük sorolódnak. Jogos a kérdésfeltevés: miért, hogyha nyomtatott kiadásból dolgoznak, a hibaszázalék pedig csak nő a másolás alkalmával? Nem jelentenek biztosabb forrást a nyomtatványok, annál is inkább, hogy az egész úzrust befolyásolják? De. A kéziratok graduálok már nyomtatásban közölt énekyűjteményekből szemezgetnek, válogatnak, mazsoláznak, mivel ezeknek elsősorban magánajátossági céljuk van.

Mindezek tükrében úgy látszik, hogy a Bogáti-parafrázisok beáramlása a gyülekezeti énekhagyományba a szövegleszármazások tekintetében egyértelműen külön csoportot alkot, vagyis a Bogáti-zsoltárparafrázisok öröklődése két úton történt: a graduálokba válogatott egyes alkotások és a teljes psalteriumok ágán. A fentiek alapján a nyomtatott szöveghagyomány feltérképezése mindenképpen fontos, de nem szövegkritikai szempontból, hiszen a nyomtatott források lényegesen nagyobb közönségre tarthattak számot, és a belterjes kéziratok hagyományozódáshoz képest lényegileg eltérő teológiai és művelődéstörténeti kontextusban értelmezendők.

Bogáti Fazakas Miklós költői örökségének ilyen, minden forrásra kiterjedő feldolgozása, mely Pécsen jelenleg folyamatban van, nem pusztán, sőt nem elsősorban egy kritikai főszöveget kíván előállítani, hanem a teljes Bogáti-hagyomány mikrofilológiai, mikro-történeti és művelődéstörténeti tanulságait is igyekszik hasznosítani. Az e dolgozatban tárgyalt kérdések csak részeredményei az egész vállalásnak, de talán nem elhanyagolhatóak.

34 I. m.